

D. Třicetiletá válka (1618 – 1648)

1. Bojující strany

Třicetiletá válka byla největší válkou, jakou do 17. století Evropa poznala. Byla též **poslední evropskou náboženskou válkou**, byť byl její náboženský charakter postupně oslabován. Střetly se v ní **2 bloky států**, jejichž charakteristiky můžeme s jistým zjednodušením shrnout takto:

1. Katolíci – stoupec **absolutismu** – **podporovatelé** velmocenské role **Habsburků**;

2. Protestanti – stoupec **stavovské monarchie** – **odpůrci Habsburků**.

Ačkoli tedy obě válčící strany bývají stručně označovány podle konfesního hlediska (**katolíci versus protestanti**), šlo o **širší konflikt politických koncepcí, životních stylů a kultur**.

1. Katolická strana:

a) Rakouští Habsburkové: již od středověku vládli ve svém Rakousku, avšak nyní si chtěli udržet také koruny českou a uherskou, přestože v těchto zemích měli proti sobě silný stavovský odboj; jako římsí císaři usilovali o udržení svého vlivu v německých státech včetně těch protestantských;

b) Katolická liga: sdružení německých katolických států, z nichž nejsilnější bylo Bavorsko (zakladatelem a vůdcem Ligy se stal **bavorský vévoda Maxmilián I.** z dynastie **Wittelsbachů**); dalšími členy byly německé církevní státy, mezi nimiž vynikala všechna 3 kurfiřtská arcibiskupství v Porýní (Mohuč, Kolín, Trevír) a také Pasovské biskupství;

c) Španělští Habsburkové: Španělsko a Španělské Nizozemí (dnešní Belgie); v samotném Španělsku se mnoho nebojovalo (snad jen v Katalánsku na severovýchodě), Španělé ovšem mnohem více zasahovali do války ze své nizozemské državy.

2. Protestantská strana:

a) Protestantská unie: sdružení mnoha německých protestantských států ze severního a středního Německa; vůdcem Unie se stal **Fridrich V. Falcký**, vládce kurfiřtské Rýnské Falce, který byl zetěm anglického a skotského krále Jakuba I. (měl za manželku jeho dceru Alžbětu); Fridrichovo kalvinistické vyznání ovšem omezovalo schopnost Unie budovat širší koalici, neboť mezi středoevropskými protestanty bylo populárnější luteránství;

b) Protestantské stavy Českých zemí a Uherska: v některých fázích války měly ve svých zemích silnou převahu a útočily především směrem k rakouskému území (ovšem stavovská protihabsburská opozice se zformovala i v Rakousku);

c) Sasko: mocný luteránský stát, avšak k protestantské válčící straně se připojil až po několikaletém váhání, neboť stál v opozici vůči kalvinistovi Fridrichu Falckému;

d) Dánsko a Švédsko: byly to vnitřně stabilní monarchie se vcelku vyváženým poměrem moci mezi králem a stavy, takže si mohly dovolit velmocenské ambice; rozsáhlá tažení Dánů a Švédů do střední Evropy byla motivována také snahou ovládnout jižněji položené úrodnější oblasti v situaci, kdy na severní Evropu doléhalo ochlazení klimatu;

e) Spojené (Severní) Nizozemí a Anglie: poskytly vojáky mimo svá území;

f) Francie: většinově katolický stát, který vstoupil do již probíhající války na protestantské straně, jelikož byl obklopen zeměmi s habsburským vlivem; Francie tedy chtěla oslabit pozici Habsburků v německých státech a ve Španělsku, a zároveň s nimi soupeřila o zisk trůnů v italských státech – válčila jak s Habsburky rakouskými, tak španělskými.

2. Místo války v dějinách vojenství

Třicetiletá válka znamenala – pro svou délku, územní rozsah i úpornost bojů – **přelomovou etapu ve vývoji evropského vojenství**. Znamenala vrchol, ale i počínající úpadek **žoldněrství** a dala základ k vytvoření **stálých armád**. Válka přinesla vedle dosavadní pěchoty a jízdy rozvoj třetího základního druhu vojska – samostatného polního **dělostřelectva**.

Vojáci byli získáváni dvojnásobným způsobem:

1. Byli najímáni jako placení **žoldněři**, kteří tvořili drtivou většinu válečných vojáků a lze je rozdělit do dvou skupin:

a) **profesionálové**, pro něž byla vojenská služba celoživotním povoláním;

b) **naverbovaní dobrovolníci**, při jejichž získávání však bývaly uplatňovány i násilné a záludné metody;

2. Byli stavěni na základě vrchnostenskěho pěíkazu jako feudální **zemská hotovost**, jejíž význam však právě za Třicetiletě vělky výrazně poklesl.

Většina vojáků chápal vělku jako střet nikoli idejí, ale hmotných a mocenských zájmů. Proto se běžně stávalo, že zajatí vojáci vstupovali do armády vítězů, aby doplnili její prořídle stavu.

Typickým vojákem Třicetiletě vělky byl **mušketyř**. Tento **pěší bojovník** měl jako hlavní zbraň velkou pušku, mušketu. Byla dlouhá zhruba 140 – 170 cm (s ráží 20 mm) a těžká až 7 (později 5) kg. Nabíjela se samozřejmě zepředu, mušketyř si s sebou nesl střelivo pro 12 ran; při střelbě musel mušketu opřít do vidlice. Dokázal vystřelit vědy jednou za 1 – 2 minuty, s dostřelem 200 – 300 m. Kadenci střelby celého bitevního útvaru zvyšovalo střídání palných řad. A pokud ani to nepomohlo, byl mušketyř ještě ozbrojen kordem – poboční bodnou zbraní pro boj zblízka. Svě široké klobouky mušketyři v boji nahrazovali ocelovou pěilbou.

Protože mušketyři byli zranitelní vůči jízdě, válečili společně s pěšími odděly **pikenýřů**, jejichž hlavní zbraň byla pika – zhruba 2,5 až 5,5 m dlouhé kopí pro boj proti jezdcům. Pikenýři byli ve srovnání s mušketyři lépe chráněni ocelovou zbrojí: kromě šišáku nosili ještě kyrys, tedy pěřední a zadní plechový plát, a plechové šosy k ochraně stehen. Bojovali sešikováni do útvarů, které vytvářely ochrannou clonu mušketyřům.

Nejúdernější, těžké odděly **jízdy** tvořili **kyrysníci**. Na hlavě jim spočívala pěilba – původně uzavřená s hledím, posléze otevřená s dlouhým zátylkem. Trup měli chráněný kyrysem a plechovými šosy, obuti byli do vysokých kožených bot. Výzbroj kyrysníků pědstavoval pár dlouhých jezdeckých pistolí a meč, později nahrazený palašem (poboční bodnou a sečnou zbraní, na rozdíl od šavle rovnou). Existovala také lehčí jízda (se skromnějí výstrojí), jejíž význam právě během Třicetiletě vělky významně vzrostl: byli to **arkebuzíři** (s lehkou puškou arkebuzou, dvěma pistolemi a poboční zbraní) a **dragouni** (nejprve se pěsouvali jako jezdci a bojovali jako pěchota – s lehkou puškou, s krátkou pikou aj. –, posléze se zařadili mezi jízdu).

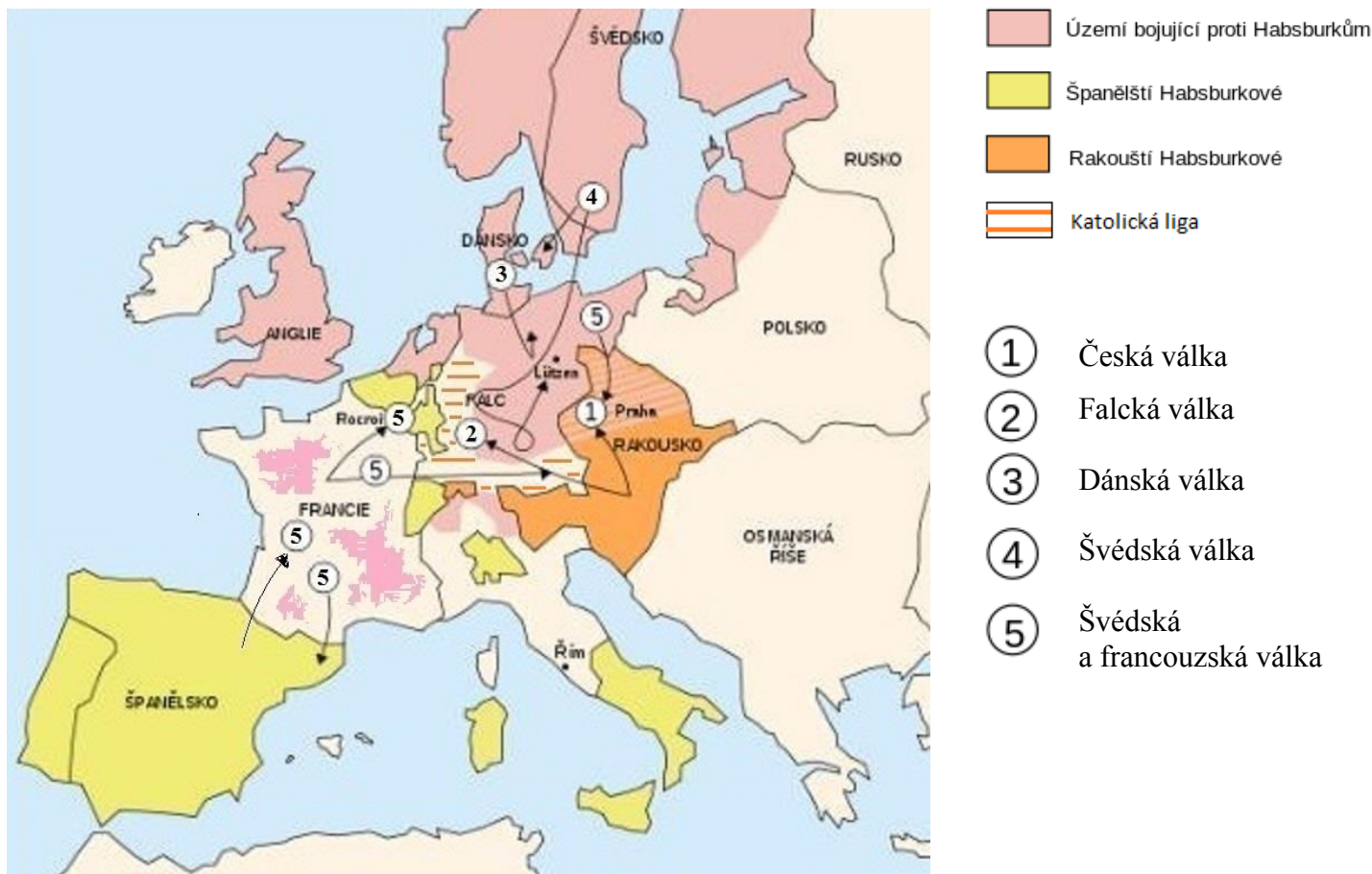
Na počátku vělky mívala každá z armád jednotlivých států či panovníků většinou mezi 20 a 30 tisíci mužů, ve 30. letech dokázaly některé z bitevních stran přivést na bojiště až 100 – 120 tisíc vojáků, ale to bylo maximum a ke konci vělky stavu každě z armád opět klesaly na původní úroveň. Početnost vojsk (věetně nepravidelností ve vyplácění žoldu), rozsah a intenzita bojových operací, následné hladomory i epidemie – to vše znamenalo strašlivou **zátěž** také **pro civilní obyvatelstvo**.

3. Příčiny

Stručně a zjednodušeně řečeno, ve Třicetiletě vělce šlo o vícevrstevnatý mocenský **zápas mezi dvěma bloky evropských zemí – protestantským a katolickým**. **Protestantský svět** se vyznačoval vzestupem měšťanstva, nárůstem volných tržních vztahů a svobodnějším politickým prostředím. Naproti tomu v **katolickěm světě** bylo měšťanstvo slabší, nadále rostlo hospodářské podnikání šlechty a sílil absolutismus spojený s protireformací.

4. Průběh

Třicetiletá válka neznamenal tři desetiletí nepřetržitých intenzivních bojů. Období obzvláště mohutných vojenských operací se několikrát vystřídala s chvílemi, kdy se dokonce zdálo, že obří konflikt již brzy skončí. Proto můžeme celou **Třicetiletou válku** rozdělit na **několik fází** pojmenovaných podle zemí, v nichž (a o něž) se především bojovalo nebo jejichž vojska byla hlavními nositeli válečné aktivity. Jsou to: **Česká válka (1618 – 1620)**, **Falcká válka (1621 – 1623)**, **Dánská válka (1625 – 1629)**, **Švédská válka (1630 – 1635)** a **Švédská a francouzská válka (1635 – 1648)**.

a) Česká válka (1618 – 1620)

Česká válka byla vlastně **odbojem nekatolické většiny českých stavů**, hájících svá politická a náboženská práva **proti nastupujícímu habsburskému absolutismu**, jenž se opíral o **katolicismus**.

Jádrem konfliktu byl fakt, že **císař a král Matyáš** (bratr a nástupce Rudolfa II., ovšem sídlil ve Vídni) upřednostňoval katolickou menšinu v Čechách, ačkoli základní zákonnou úpravou v náboženských otázkách **byl *Majestát na náboženskou svobodu***, vydaný r. **1609 Rudolfem II.** a zaručující v Českých zemích náboženskou svobodu a toleranci. Matyáš instaloval do čela státní správy **místodržitele výhradně z řad katolíků**. Místodržící pak mj. předávali protestantské kostely katolíkům (šlo samozřejmě o kostely, které

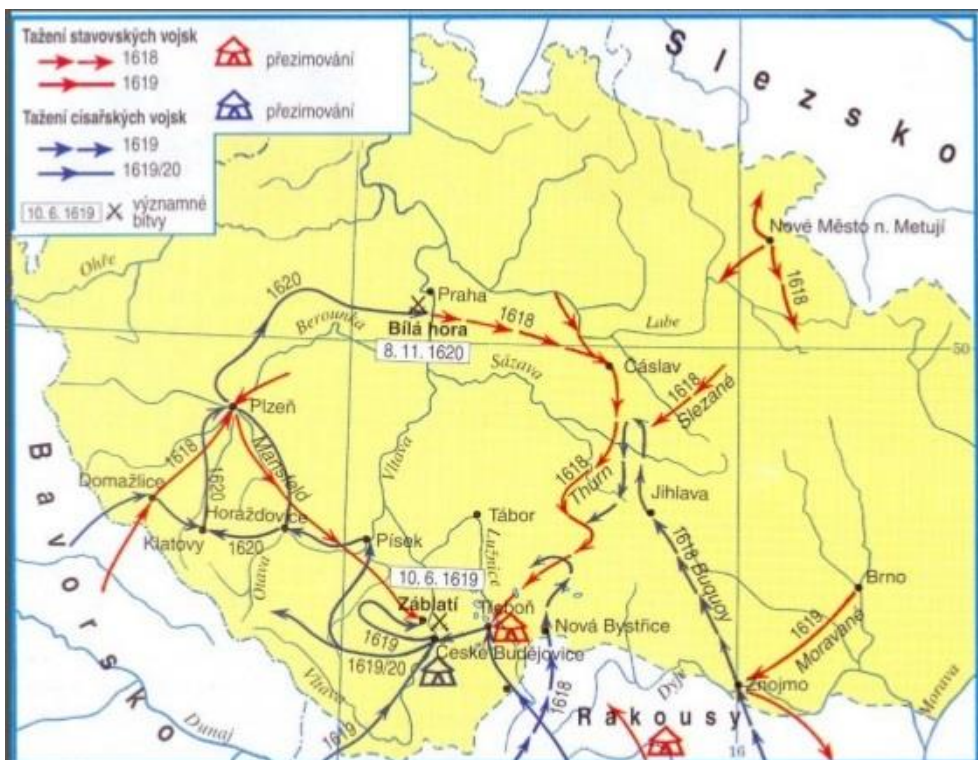
byly katolické do husitských časů). Z těchto neoficiálních rstitucí církevního majetku vznikla napjatá atmosféra, která vyvrcholila v Praze **23. května 1618**.

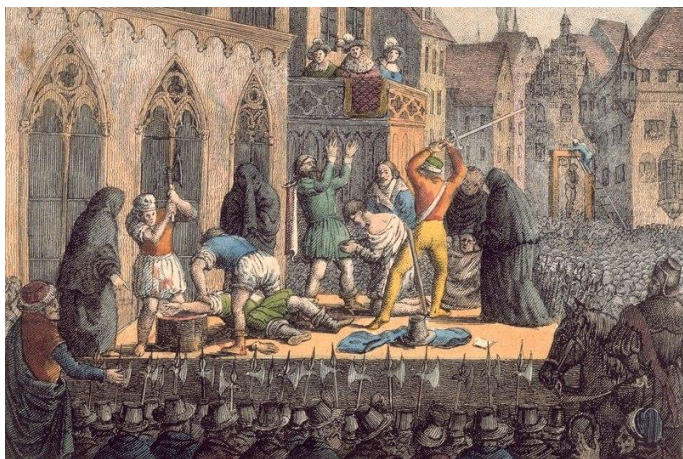
Představitelé českých stavů, vedení **hrabětem Matyášem Thurnem**, přišli ve velkém počtu na Pražský hrad a tam obvinili královské místodržící **Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka a Jaroslava Bořitu z Martinic**. Vyčetli jim, že podněcují Matyáše, aby stupňoval svou rekatolizační politiku, a že sami na svých panstvích nedopřávají poddaným svobodu víry. Pak se stavové na Slavatu a Martinice vrhli a vyhodili je z okna do hradního příkopu: oba místodržící však pád přežili bez trvalých následků (spolu s nimi letěl vzduchem i písař Filip Fabricius). Tato událost, se označuje jako **druhá pražská defenestrace** a je považována za počátek celé Třicetileté války.

Matyáš poslal do Čech **trestnou výpravu** (v čele francouzský **hrabě Karel Bonaventura Buquoy**), ale ta byla v listopadu 1618 **poražena českým vojskem** (velel Thurn) v bitvě u **Lomnice nad Lužnicí**. Tato bitva dodnes zůstává **poslední vítěznou bitvou** samostatně operující české armády.

Protestantská unie vyslala **Čechům na pomoc vojsko** vedené Lucemburčanem **hrabětem Petrem Arnoštem Mansfeldem**: ten dobyl **Plzeň**, ale byl **poražen Buquoyem u Záblatí (1619)**. Hlavní síly Čechů marně útočily (1619 – 1621) na Vídeň; zklamaly je naděje na spojenectví s uherskými stavy (kníže Gábor Bethlen). Mezitím (1619) zemřel císař Matyáš a **české stavy sesadily** z českého trůnu jeho bratrance a nástupce **Ferdinanda II.** Za **českého krále zvolily** mladého a nezkušeného **Friedricha Falckého** (falckrabě rýnský, tedy kurfiřt; vůdce Protestantské unie, zeť anglického krále Jakuba I.).

Český odboj se snažil navázat na slavná husitská vítězství, ale měl **řadu slabin**: jazykově byl česko-německý, existovalo v něm napětí z nedávného soupeření měst s panstvem, neměl vojevůdcovské osobnosti, příliš se spoléhal na pomoc ciziny. České stavy se ještě pokusily získat podporu vedlejších, většinou katolických zemí Koruny české (Moravy, Slezska a Lužice) tím, že vyhlásili proměnu království na **konfederaci rovnoprávných zemí** (dosud měly Čechy přirozenou výraznou převahu), ale to nevyvolalo žádnou odezvu. **Spojené katolické (císařské a ligistické) vojsko** vedené **Buquoyem** přitáhlo oklikou od západu k Praze a v **bitvě na Bílé hoře 8. 11. 1620** porazilo vojsko českých stavů. **Friedrich Falcký (zimní král) uprchl** do Rýnské Falce a **nový císař a český král Ferdinand II.** (vládl 1619 – † 1637) dal **21. 6. 1621** popravit – na **Staroměstském náměstí v Praze** – **27 českých stavovských vůdců**.

Obnovené zřízení zemské (1627 – 1628)

Císař **Ferdinand II.** vydal **Obnovené zřízení zemské, 1627 pro Čechy a 1628 pro Moravu.** Obnovené zřízení zemské bylo založeno na teorii o propadlých právech vzbouřených českých stavů:

1. Český trůn se stal dědičným v habsburském rodě (skončilo právo stavů volit českého krále, zaručené již Zlatou bullou sicilskou);

2. Panovník mohl sám vydávat nejdůležitější zákony a jmenovat nejvyšší úředníky, jejichž pravomoc byla zároveň omezena (a stavovské sněmy se mohly zabývat jen nepodstatnými věcmi);

3. Nekatolická vyznání byla zakázána;

4. Katolické duchovenstvo se po dvou staletích opět stalo stavem, a dokonce **prvním,** nejvýznamnějším;

5. Němčina byla zavedena jako druhý úřední jazyk, ale navíc byla **před češtinou zvýhodněna;** v průběhu **17. století se stala jediným úředním jazykem;** střední a vyšší vrstvy českého obyvatelstva byly vystaveny **germanizaci** (založené na kariérním principu).

Ferdinand také nařídil **konfiskace statků někdejších odbojníků.** Kdo nesouhlasil s novými poměry, mohl se vystěhovat, ovšem bez majetku. Zvedla se **silná vlna emigrace.**

b) Falcká válka (1621 - 1624)

Vojska Katolické ligy, jimž velel **Johann Tserclaes Tilly,** ovládla celé Porýní včetně Rýnské Falce. Friedrich V. Falcký se uchýlil do Nizozemí. **Rýnskou i Horní Falc** tedy získal **Maxmilián I. Bavorský** a s Rýnskou Falcí i kurfiřtskou hodnost.

c) Dánská válka (1625 - 1629)

Dánský král **Kristián IV.,** který vládl také v Norsku (obě země byly luteránské), chtěl učinit z luteránského Dánska obchodní a koloniální velmoc (r. 1616 vznikla první dánská kolonie v Západní Indii).

S pomocí falckého vojevůdce **Arnošt Mansfelda,** který po ústupu z Čech shromáždil v Nizozemí nové vojsko. Kristián **vpadl do střední Evropy.** Tam však oba narazili na nečekaně silné protihráče. Kromě Tillyho se jim postavil do cesty také český šlechtic, **kníže Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna** (1583 - 1634).

První válečné zkušenosti sbíral r. 1604 v boji proti Turkům, r. 1606 přestoupil od Jednoty bratrské ke katolicismu. Sňatkem s bohatou vdovou získal rozsáhlé pozemky na střední Moravě. Po bitvě na Bílé hoře bleskurychle nabídl císaři Ferdinandovi II. finanční půjčky a již r. 1621 za ně dostal několikanásobně cennější zkonfiskovaná panství rodu Smiřických v severovýchodních a východních Čechách. Sídlil v tamějším Frýdlantu a Jičíně. V r. **1625** byl Valdštejn jmenován **vrchním velitelem (generalissimem) císařských vojsk** (v německých textech jej nazývali Wallenstein).

Albrecht z Valdštejna se v mnohém nelišil od jiných významných šlechticů své doby: byl velmi ctižádostivý, chtivý kariéry a dobře cítil, že náboženské spory jsou ve skutečnosti podřízeny sporům o moc. Věřil astrologii a ještě před válkou si nechal od Johannese Keplera vypracovat horoskop, jímž se po celý další život řídil. Výjimečnost však Valdštejnovi dodávaly jeho inteligence, obratnost ve finančních záležitostech a organizační schopnosti. Především těmto vlastnostem (a nikoli vojevůdčovskému nadání) vděčil za to, že se mu podařilo zvýšit počet císařských vojáků na neuvěřitelných 100 tisíc mužů.

Mansfeld byl v Německu u **Desavy (Dessau)** poražen Valdštejnem (1626). Valdštejn a Tilly si pak našli v Německu Kristiána a zahnali ho na dánské ostrovy. Valdštejn s Tillym dobyl podstatnou část jižního pobřeží Baltského moře. Tuto pobaltskou oblast pak císař Ferdinand svěřil Valdštejnovi do správy a jmenoval jej **vévodou meklenburským** (1628).

Po České a Falcké válce skončila tedy i Dánská válka vítězstvím katolické strany.

Valdštejn si v Praze na Malé Straně dal vystavět - jako vyzývavý protipól Pražského hradu - honosný **Valdštejnský palác** (dnes sídlo českého parlamentu).

d) Švédská válka (1630 - 1635)

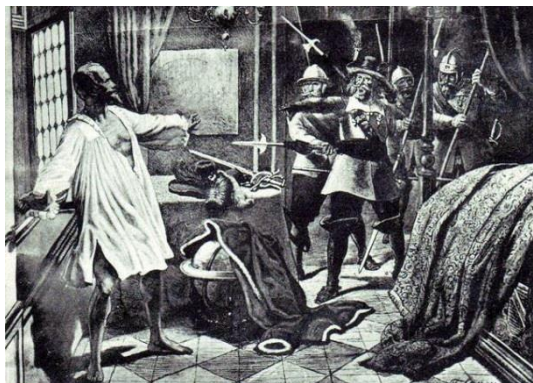
V červenci 1630 se na severoněmeckém pobřeží vylodil švédský král **Gustav II. Adolf** se silnou armádou, aby přinesl do Třicetileté války zvrát ve prospěch protestantů. Patřil mezi poslední evropské panovníky, kteří vedli válku sami s taseným mečem v čele svých vojáků. Rychle dobyl velkou část Německa, a dokonce ovládl Mnichov.

Tilly v čele spojené katolické armády se pokusil protestanty zastrašit, když v květnu 1631 dobyl a rozbořil **Magdeburg** na Labi. Zničení známého města však jen přispělo k rychlému uzavření spojenečství mezi Švédy a Protestantskou unií, zejména Saskem. Do švédské armády vstoupili i někteří čeští emigranti, v čele s Jindřichem Matyášem Thurnem.

Ještě do konce roku 1631 **Švédové dobyli střední Německo** včetně Frankfurtu nad Mohanem a **Sasové pronikli do Čech**. Počínali si zde jako na dobytém území, s krutostí, která nerespektovala ani náboženskou orientaci ani nedávné osudy zdejšího obyvatelstva (obzvláště tragicky dopadl Nymburk, vypálený a vypleněný dokonce dvakrát). Když však Sasové obsadili Prahu, přece jen vzbudili naději na brzký konec války.

Do boje však zasáhl Valdštejn: vyhnal **Sasy z Čech** a se Švédy svedl nerozhodnou bitvu u **Lützenu**, v níž však **Gustav Adolf padl**, což švédskou expanzi zastavilo.

V r. 1633 začal Valdštejn z Ferdinandova pověření vyjednávat se Švédy o příměří. Jednání se účastnili i **čeští stavovští emigranti** a ti **nabídli Valdštejnovi přestup na protestantskou stranu**. Vévoda váhal, ale celá věc se prozradila. Ferdinand Valdštejna sesadil z velitelské funkce a **25. února 1634 v Chebu skotští důstojníci císařské armády Valdštejna probodli, aby získali císařovu přízeň i odměnu**.

Můžeme tedy říci, že Švédská válka měla vyrovnaný průběh.

e) Švédská a francouzská válka (1635 - 1648)

Protestantská unie z války vystoupila a protikatolický tábor se zúžil na osamělé **Švédy**. Ti se však brzy spojili s katolickou **Francií**, kde vládl **Ludvík XIII.** z dynastie **Bourbonů**: hlavním tvůrcem francouzské zahraniční politiky však byl **kardinál Armand-Jean du Plessis Richelieu**.

Francie vstoupila do Třicetileté války na protestantské straně, neboť se bránila habsburskému vlivu ve Španělsku, Španělském Nizozemí i ve Svaté říši římské. **Třicetiletá válka** ve své poslední etapě definitivně **ztratila tvář náboženského konfliktu**.

V r. 1636 Švédové opět ovládli severní Německo a vpadli do Českých zemí s konečným cílem dobýt Vídeň. V r. 1645 porazili císařsko-bavorskou armádu u **Jankova** (nedaleko Votic) a pak obléhali **Brno**, ovšem bezúspěšně, takže se celý plán zhroutil.

V létě 1648 Švédové dobyli levý břeh města včetně Hradu a zmocnili se Rudolfových uměleckých sbírek. V dobytí Starého a Nového Města však Švédům zabránila tamější vojenská posádka, obětavě posílená měšťany i studenty. Úspěšný boj Pražanů se Švédy na Karlově mostě se stal jedním z nejpopulárnějších okamžiků českých dějin. Pro zajímavost: velitelem pražských obránců byl při této poslední velké akci Třicetileté války Jaroslav Bořita z Martinic, jehož defenestrací před dlouhými třemi desetiletími celý konflikt začal: bývalý místodržící byl však nyní vážně zraněn a r. 1649 zemřel.

Švédská a francouzská válka skončila a nikdo nepochyboval, že **katolická strana** - přes všechny své někdejší úspěchy - **v konečném účtování prohrála.**

24. října 1648 byl podepsán Vestfálský mír, čímž Třicetiletá válka skončila.

f) Vestfálský mír

Soustava smluv nazývaná Vestfálský mír zajišťovala **rovnováhu v Evropě a velmocenské postavení Francie, Švédska a střeoevropské monarchie rakouských Habsburků.**

1. Švédsko získalo strategicky důležitá území (především některá hansovní města) na německém pobřeží. Francie rozšířila své území v Porýní. Braniborsko pohltilo některá území ve svém sousedství - šlo především o statky katolické církve.

2. Rýnská Falc byla obnovena v rozsahu z r. 1621 a dostala i kurfiřtský hlas, který si během Falcké války přisvojili Bavoři. Těm ovšem kurfiřtská výsada zůstala a počet kurfiřtů se zvýšil na osm. V pozdějších letech došlo v kurfiřtské sestavě ještě k dalším změnám, které ovšem nezmíníme, protože další ustanovení Vestfálského míru jim odňala praktický význam.

3. Německá protestantská knížata totiž dosáhla svého hlavního cíle: v německých záležitostech byla moc habsburských římských císařů podřízena sněmu německých panovníků. Tím Svátá říše římská přestala s konečnou platností plnit svou úlohu.

4. Náboženské poměry byly upraveny podle stavu z r. 1624 v duchu zásad augsburského míru. To ovšem znamenalo, že České země a Uhry zůstaly v habsburské moci (zdrčený Komenský reagoval na toto rozhodnutí svým slavným textem *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, v němž si ovšem vyhradil prostor pro naději, že jednou se opět českému lidu vláda jeho věcí do rukou navrátí).

4. Důsledky

Třicetiletá válka byla **nejničivějším ozbrojeným konfliktem, jaký Evropa do 17. století** poznala (od stěhování národů?). Celkové počty obětí se odhadují velmi obtížně, smrt přinášely nejen válečné operace, ale zejména hladomory ve vydrancovaných oblastech a epidemie skutečného moru i dalších nakažlivých chorob. Úbytek obyvatelstva v mnohých oblastech byl způsoben také rozsáhlou emigrací, především protestantů odcházejících z rekatolizovaných zemí.

Zatímco např. Rýnská Falc nebo většina Meklenburska ztratily přes dvě třetiny obyvatel (!), v Bavorsku nebo českém Polabí přežil již každý druhý a ve většině Saska, Čech a Moravy se ztráty pohybovaly mezi 15 a 33 % obyvatel.

Kromě toho Třicetiletá válka (podobně jako v menším měřítku český vývoj za Václava IV. a Husitské revoluce) **prohloubila vliv obecných negativních tendencí**, které se projevovaly v celoevropském sociálně-ekonomickém vývoji.

V 17. století totiž Evropané tíživě pociťovali **technologickou, a tedy i hospodářskou stagnaci**. V zemědělství i v řemesle se většinou stále používaly nástroje pocházející v podstatě z raného středověku, či dokonce z pozdního pravěku a mnoho na nich nezměnila ani jejich někdejší zdokonalení po r. 1000 (kdy vznikl pluh, trojpolní hospodaření a třeba chomout).

Počet obyvatel dosáhl maximální úrovně, již bylo možné těmito prostředky uživit. Válka jen potvrdila zastavení růstu populace v hlavních oblastech Evropy: v r. 1600 stejně jako o sto let později mělo např. Německo zhruba 15 milionů obyvatel, Nizozemí asi 3 miliony, Francie kolem 20 milionů obyvatel apod.

